

Bracha, Krzysztof

Nowe czasopismo naukowe poświęcone
dziejom magii i czarów : („Magic, Ritual,
and Witchcraft”, t. I, nr 1, Summer 2006,
red. Michael D. Bailey, Brian P.
Copenhaver)

Przegląd Historyczny 98/4, 587-590

2007

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

ARTYKUŁY RECENZYJNE, RECENZJE, NOTY RECENZYJNE

KRZYSZTOF BRACHA
Akademia Świętokrzyska
Instytut Historii

Nowe czasopismo naukowe poświęcone dziejom magii i czarów

(„Magic, Ritual, and Witchcraft” t. I, nr 1, Summer 2006, red. Michael D. Bailey, Brian P. Copenhaver, University of Pennsylvania Press, ISSN 1556–8547)

W połowie 2006 r. nakładem znanego wydawnictwa University of Pennsylvania Press ukazał się pierwszy numer nowego amerykańskiego czasopisma, które będzie wydawane w cyklu półrocznym. Jest to periodyk poświęcony wąskiej, ale fascynującej problematyce magii i czarów w kulturze.

Idea powołania do życia nowego czasopisma spotyka się zawsze z zainteresowaniem i refleksją. Jeśli zaś dotyczy problematyki uniwersalnej i interdyscyplinarnej, staje się zwykle wydarzeniem wydawniczym. Piszący te słowa nie ma wątpliwości, że nowy periodyk zasługuje na taką właśnie ocenę. Jest to bowiem pomysł uzasadniony merytorycznie i trafia w autentyczne zapotrzebowanie nauk humanistycznych. Tylko w ciągu ostatnich trzech lat odbyły się trzy sympozja poświęcone dziejom magii: „Mágia v minulosti. Učená a populárna mágia, ľudová viera a rozmanitosť postojom” (Smolenice, Słowacja; organizatorzy: Historický ústav Slovenske akademie vied, Slovenská historická spoločnosť pri SAV; 25–27 października 2004); „Religion und Magie in Ostmitteleuropa. Spätmittelalter und frühe Neuzeit” (Passau, Niemcy; organizator: Universität Passau, Lehrstuhl für Neuere und Neueste Geschichte Osteuropas und seine Kulturen; 4–6 listopada 2004) oraz „Superstition in Historical and Comparative Perspective” (Colchester; organizator: University of Essex, Department of History; 20–22 maja 2005).

Choć tytuł czasopisma mówi sam za siebie, redakcja chciała uniknąć pejoratywnego we współczesnym słownictwie pojęcia „okultyzm”, spopularyzowanego przez Heinricha Corneliusa Agrippę z Nettesheim (1486–1535) w jego „De occulta philosophia” (wyd. I, Kolonia 1531–1533) i kojarzonego z renesansową koncepcją nauk mantycznych. Dzieło Agryppy było pierwszą syntetyczną próbą ujęcia w piśmiennictwie europejskim wiedzy tajemnej w jednolity system, zwany magią naturalną¹. Redaktorzy nie chcieli jednak zamykać się w świecie renesansowej fascynacji herme-

¹ Cf. na ten temat rodzimą serię tłumaczeń: *Renesans i Reformacja. Studia z historii filozofii i idei*, red. L. Szczucki (dalej cyt.: RiR), w której opublikowano m.in.: Ch. Webster, *Od Paracelsusa do Newtona. Magia i powstanie nowożytnej nauki*, Warszawa 1992 (RiR t. VIII); E. Garin, *Zodiak życia. Astrologia w okresie Renesansu*, Warszawa 1997 (RiR t. VII); P. Zambelli, *Mit hermetyzmu i aktualna debata historiograficzna*, Warszawa 1994 (RiR t. XI); P. Lombardi, *Filozofia i czarownica. Rozum i świat magiczny*, Warszawa 2004 (RiR t. XXV); ponadto J. A. Dobrowolski, *Droga przez labirynty magii. Giambista Della Porta*

tyzmem, spektakularnym dla rozwoju interesującej nas problematyki, ale reprezentującym uczoną, filozoficzną refleksję o magii, która w oczywisty sposób nie wyczerpuje bogactwa i kolorytu zagadnienia. W tytule „Magic, Ritual, and Witchcraft” mieści się zatem możliwie szeroki kontekst historyczno-antropologiczny zjawiska w zgodzie ze stanowiskiem współczesnej humanistyki korzystającej z dorobku etnologii, psychologii społecznej, socjologii, religioznawstwa oraz historii kultury. Chodzi więc o przejawy myślenia, zachowań i postaw, które wedle ujęć antropologicznych należą do „kultury typu magicznego”². Zgodnie z zapowiedzią redakcji „Magic, Ritual, and Witchcraft” nie wyznacza zakresu chronologicznego ani geograficznego podejmowanej tematyki i nie ogranicza się jedynie do kręgu kultury śródziemnomorskiej. Czasopismo jest otwarte na badaczy zarówno kultur prehistorycznych, jak też współczesnego postkolonialnego świata Afryki, Ameryki Łacińskiej, Karaibów, Środkowego Wschodu czy Azji Południowej. Z natury rzeczy wczesne okresy historyczne, począwszy od pierwotnych wspólnot ludzkich, będą jednak, jak się wydaje, dominować, gdyż problematyka myślenia magicznego w starszych epokach jest bogatsza poznawczo, dotyka korzeni kulturowych zjawiska i zawsze dominowała w badaniach.

Nowo powołany periodyk daje zatem szansę skupienia rozproszonego grona badaczy wielu dyscyplin humanistycznych w jednym miejscu. Doświadczenie uczy bowiem, że nie jest to tematyka, z którą łatwo przebić się w tradycyjnych czasopismach humanistycznych, gdyż bywa przyjmowana z rezerwą, a w periodykach antropologicznych ginie w natłoku innych treści. Dodajmy za słowem przedmowy redakcyjnej, że jest to również jedyne w świecie, przynajmniej w obszarze języka angielskiego, czasopismo o takiej tematyce. Specjalistyczne czasopismo poświęcone magii i jej przejawom w cywilizacji ludzkiej wypełnia więc istniejącą w tej mierze lukę. Pojawia się w dobrym miejscu i czasie. Nie bez znaczenia jest bowiem odczuwany we współczesnej humanistyce dobry klimat wokół takiej problematyki oraz aktualne mody cywilizacyjne, czy wreszcie trendy współczesnej, szczególnie w duchu postmodernistycznym humanistyki, obficie korzystającej z dorobku antropologii czy etnologii.

Inicjatywę powołania do życia „Magic, Ritual, and Witchcraft” zawdzięczamy grupie historyków amerykańskich, szczególnie mediewistów z University of Pennsylvania, Northwestern University oraz Iowa State University. Inicjatywa płynąca z kręgu tych badaczy nie jest zaskoczeniem, gdyż dokonania w tym zakresie są od dawna domeną amerykańską, w tym, co należy podkreślić, przede wszystkim przedstawicieli historiografii USA. Wystarczy wymienić monumentalną kilkutomową, klasyczną już dziś syntezę dziejów magii XIII–XVII w. autorstwa Lynn T h o r n d i k e, „A History of Magic and Experimental Science” z lat 1923–1958, aby dowieść, jak bardzo ta tematyka zależna jest od badań prowadzonych w tym kraju. Na tym tle wyróżnić trzeba mediewistykę na czele z nestorem badań nad magią i demonologią średniowiecza Jeffreyem Burtonem R u s s e l l e m, ponadto wymienić należy Richarda K i e c k h e f e r a (jego synteza dziejów magii w średniowieczu doczekała się tłumaczenia na język polski), Valerie Irene Jane F l i n t, Wiliama M o n t e r a czy wreszcie przedstawicieli młodszego pokolenia z Michaeliem Davidem B a i l e y e m³. Ostatni z wymienio-

(1535–1615), Warszawa 1990; R. B u g a j, *Nauki tajemne w dawnej Polsce. Mistrz Twardowski*, Wrocław–Łódź 1986.

² O kwestiach terminologicznych zob. m.in. K. T h o m a s, *An Anthropology of Religion and Magic*, II, „Journal of Interdisciplinary History” t. VI, 1975, nr 1, s. 91–109; M. B u c h o w s k i, W. J. B u r s z t a, *O założeniach interpretacji antropologicznej*, Warszawa 1992, s. 15–31.

³ J. B. R u s s e l l, *Witchcraft in the Middle Ages*, Ithaca 1972; R. K i e c k h e f e r, *Magic in the Middle Ages*, Cambridge University Press 1989 (wyd. polskie: *Magia w średniowieczu*, tłum. I. K a n i a, Kraków 2001); idem, *European Witch Trials: Their Foundations in Popular and Learned Culture, 1300–1500*, Berkeley 1976; idem,

nych, autor m.in. monografii o krytyce magii w późnym średniowieczu, ze szczególnym uwzględnieniem pism Jana Nidera, to główny inicjator omawianego przedsięwzięcia wydawniczego i naczelny redaktor czasopisma⁴.

Taki właśnie historiograficzny z przewagą starszych epok profil czasopisma reprezentuje również debiutancki numer „*Magic, Ritual, and Witchcraft*”. Cztery z pięciu zamieszczonych artykułów dotyczą średniowiecza. Michael D. Bailey („*The Meanings of Magic*”) dał przegląd dotychczasowych badań w kontekście rozważań nad pojęciem „magia” i wynikających stąd konsekwencji metodologicznych⁵. Tamar Herzog („*Witches, Saints, and Heretics: Heinrich Kramer’s Ties with Italian Women Mystics*”) powraca do relacji między świętością a czarownictwem, między *miraculum* a *maleficium*, problematyki tyle samo fascynującej co kontrowersyjnej, znanej z wcześniejszych stanowisk Petera Dinzelbachera oraz Gábora Klaniczaya⁶. Z kolei Richard Kieckhefer („*Mythologies of Witchcraft in the Fifteenth Century*”) dokonuje rewizji tzw. zbiorczej koncepcji czarownictwa i jej konstytutywnych elementów⁷. Tekst Johannes Harnischfegera („*State Decline and the Return of Occult Powers: The Case of Prophet Eddy in Nigeria*”) omawia zaś zjawisko nawrotu do magicznych praktyk, popularności różnego autoramentu wróżbiarzy i fałszywych proroków w rodzaju okrutnego Edwarda Okeke, misterii diabolicznych i apotropaicznych atrybutów we współczesnej Nigerii, które nie pozostają bez związku z kryzysem państwowości, problemami politycznymi i wewnętrznymi walkami plemiennymi tego afrykańskiego kraju. Dramatyczne wydarzenia z Nigerii autor porównuje, niezależnie od dyskusyjności tego obrazowania, ze zbiorową traumą upadającego *ancien régime* u Europy XV stulecia.

Zasadniczą część numeru zamyka dział recenzyjny, w którym wyróżnia się artykuł Johannes Dillingera omawiający wielotomową syntezę dziejów magii i czarów, zbiorowe opracowanie w typie encyklopedii w sześciu tomach: „*Witchcraft and Magic in Europe*” (t. I–VI, red. Bengt

Forbidden Rites: A Necromancer’s Manual of the Fifteenth Century, University Park, Pa., 1998; V. I. J. Flint, *The Rise of Magic in Early Medieval Europe*, Princeton, New Jersey 1991; W. E. Monter, *Witchcraft in France and Switzerland: the Borderlands during the Reformation*, Ithaca, Cornell University Press, 1976.

⁴ M. D. Bailey, *Battling Demons. Witchcraft, Heresy and Reform in the Late Middle Ages*, Pennsylvania State University 2003, (analiza traktatu: „*Formicarius*” Jana Nidera); idem, *Historical Dictionary of Witchcraft*, Scarecrow Press 2003.

⁵ Wcześniej podobny przegląd badań opublikował W. E. Monter, *The Historiography of European Witchcraft*, „*Journal of Interdisciplinary History*” t. IX, 1978, s. 435–451, oraz E. Potkowski, *Dzieje czarownicy: od historiografii problemu do antropologii historycznej*, [w:] *Pochwała historii powszechnej. Księga ofiarowana Prof. Andrzejowi Bartnickiemu*, red. Z. Kwiecień i in., Warszawa 1996, s. 59–75, oraz ostatnio M. D. Bailey, *The Disenchantment of Magic: Spells, Charms, and Superstition in Early European Witchcraft Literature*, „*The American Historical Review*” t. CXI, 2006, nr 2, s. 383–404.

⁶ P. Dinzelbacher, *Heilige oder Hexen? Schicksale auffälliger Frauen in Mittelalter und Frühneuzeit*, Zürich 1995; G. Klaniczay, *Miraculum und maleficium: Einige Überlegungen zu den weiblichen Heiligen des Mittelalters in Mitteleuropa*, „*Wissenschaftskolleg-Jahrbuch*” 1990/1991, s. 220–248, z polemiką R. Kieckhefera, *The Holy and Unholy: Sainthood, Witchcraft and Magic in Late Medieval Europe*, „*Journal of Medieval and Renaissance Studies*” t. XXIV, 1994, s. 355–385, oraz w podobnym kontekście K. Bracha, *Zwischen miracula, mirabilia und mira. Die Wallfahrten nach Wilsnack im Urteil Jakobs von Paradies*, [w:] *Die Wilsnackfahrt. Ein Wallfahrts- und Kommunikationszentrum Nord- und Mitteleuropas im Spätmittelalter*, red. F. Escher, H. Kühne, Frankfurt am Main 2006 (*Europäische Wallfahrtsstudien* t. II), s. 165–177.

⁷ Cf. na ten temat m.in.: J. B. Russell, W. M. Wyndham, *Witchcraft and the Demonization of Heresy*, „*Mediaevalia. A Journal of Mediaeval Studies*” t. II, 1976, s. 1–21; M. D. Bailey, *The Medieval Concept of the Witches’ Sabbath*, „*Exemplaria*” t. VIII, 1996, s. 419–439 (zwłaszcza s. 437–439, gdzie tabela motywów, według czterech koncepcji demonologicznych).

Ank a r l o o, Stuart C l a r k, Athlone, Philadelphia: University of Pennsylvania Press–London, 1999–2002). Jest to monumentalna synteza dotychczasowego stanu badań oraz wartościowe wprowadzenie do dalszych studiów i wreszcie kolejne świadectwo wkładu amerykańskich badań do omawianej problematyki⁸.

W ten dorobek wpisuje się również recenzowane czasopismo, płaszczyzna wymiany myśli o interdyscyplinarnym charakterze i globalnym zasięgu między badaczami praktyk i myślenia w kontekście magicznym wszystkich kultur i okresów, jednego z bardziej fascynujących zagadnień cywilizacji ludzkiej.

ANDRZEJ WYROBISZ

Uniwersytet Warszawski

Instytut Historii Sztuki

Jak pisać o historii dzieciństwa?

(uwagi w związku z książką Eriki L a n g m u i r, *Imagining Childhood*, Yale University Press, New Haven–London 2006, s. 264)

Systematyczne badania nad historią dzieciństwa zapoczątkował w 1960 r. Philippe A r i è s opublikowaną wtedy monografią „L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime”¹. Dzieło Arièsa, napisane zresztą dość nieudolnie, wzbudziło liczne kontrowersje. Zastrzeżenia wywołała głównie jego teza, twierdzenie, że pojęcie dzieciństwa jest wytworem czasów nowożytnych, właściwie dopiero XVIII i XIX w., zaś wcześniejszym epokom było ono nieznane, przede wszystkim z powodu wysokiej śmiertelności dzieci, które uważano za istoty szybko przemijające, a zatem mało ważne. Tezie tej sprzeciwili się liczni badacze, wskazując, jak wielu autorów starożytnych i średniowiecznych traktatów, a także żywotów świętych, pisało o dzieciach i dzieciństwie² oraz jak wiele znamy wizerunków dzieci w starożytnych i średniowiecznych sztukach wizualnych. Brak w średniowiecznym malarstwie portretów dzieci nie powinien nikogo dziwić, gdyż malarstwo średniowieczne w ogóle nie znało portretu jako osobnego gatunku. Znaleźć w nim można tylko wizerunki władców, przeważnie symboliczne, imaginacyjne, a nie autentyczne, oraz podobizny fundatorów i ofiarodawców przedstawianych w charakterze orantów na obrazach o treściach religijnych, trudno zaś sobie wyobrazić w takiej roli dzieci niezależnie od przyznawanej im społecznej pozycji i roli. To, czego można było oczekiwać od malarzy i rzeźbiarzy średniowiecznych, to przedstawień Dzieciątka Jezus lub niektórych świętych, których czczono właśnie jako dzieci (np. legendarny św. Cyrus, syn św. Julity z Tarsu, czczony

⁸ W badaniach europejskich vide ostatnio D. H a r m e n i n g, *Wörterbuch des Aberglaubens*, Ditzingen 2005.

¹ Polska wersja tej książki pt. *Historia dzieciństwa. Dziecko i rodzina w dawnych czasach*, ukazała się dopiero w 1995 r.

² Obficie je cytuje D. Ż o ł ą d ź – S t r z e l c z y k w swej książce *Dziecko w dawnej Polsce*, Poznań 2002. Cf. także M. D e l i m a t a, *Dziecko w Polsce średniowiecznej*, Poznań 2004, s. 30–35.